

SPENGLER ELMÉLETÉRŐL

Nietzsche megjegyzi egyszer, hogy a tétel, miszerint senki sem próféta a saját hazájában, téves; ennek „*a fordítottja*” az igazság – ami nyilván csak azt jelentheti, hogy senki sem szerezhet idegenben hírnevet, akinek otthon nem volt része előbb dicsőségben. Oswald Spengler úrnak A NYUGAT ALKONYA harsány katasztrófacímrel ellátott nagy műve eszerint átment szülőhazája dicsőségi cenzúráján; annak a roppant sikernek az alapján lett világszerte népszerű, amelyet Németországban aratott, és ez a siker annál többre becsülendő, mivel nem úgynevezett szórákkoztató termékről, a szó szokványos értelmében vett regényről van szó, hanem mély filozófiai műről, ezzel az ijesztően tudós alcímmel: A VILÁGTÖRTÉNELEM MORFOLÓGIÁJÁNAK KÍSÉRLETE. És így, minden szellemi berzenkedés ellenére, akár még nemzeti elégtételt is érezhet az ember egy ilyen siker láttán, amelynek a feltételei ma talán sehol sem adóttak annyira, mint nálunk.

Feldúlt nép vagyunk; a katasztrófák, amelyek ránk törtek, a háború, az aere perenniusnak tűnő államrend összeomlása, amit sohasem tartottunk volna lehetségesnek, továbbá radikálisabbnál radikálisabb tudományostársadalmi átrétegződések, egyszóval viharos élmények a nemzeti szellemet olyan erőfeszítésekre kényszerítették, amelyeket nagyon régóta nem ismert. Az általános szellemi világhelyzet növeli ezt a feszültséget. Minden cseppfolyós állapotba került. A természettudományok, amelyekről a századfordulón úgy tűnt, semmi más dolguk nem maradt, mint biztosítani és kiépíteni, amit már elértek, minden ponton olyan új fejlemények kezdetén állnak, amelyek forradalmi fantasztikuma láttán a kutató alig tudja megőrizni a hidegvérét, és populáris megrázkódtatásnak teszik ki a laikusok világát is. A művészetek mély válságban vannak, amelyek hol a halál felé visz, hol új formák születésének lehetőségével kecsegtet. A problémák egymásba olvadnak; nem lehet elkülönítve tartani őket, nem lehet például úgy politikus az ember, hogy ne tudjon valamit a szellemi dolgokról is, vagy nem lehet olyan esztéta, „tisza művész”, aki ügyet se vet a társadalmi lelkiismeret gondjaira. Az ember ügye maga, amelynek min-

den más kérdés csak változata és sikja, még sohasem nézett szembe fenyegetőbben, követelőbben azzal, aki komolyan él; és nem csoda, hogy a lelkiismeretet legsúlyosabban azoknak a meghurcolt, levert népeknek a körében terheli, amelyek a többenél közvetlenebbül érzelik a kor- és világforgulót, gondolkodásra is itt készítet a legnagyobb nyomtérrel. A háború kitörése óta sokat gondolkodnak, sokat vitatkoznak Németországban, szinte orosz módra parttalanul vitatkoznak; és ha igaza volt annak az államférfinak, aki kijelentette: a demokrácia a vitával egyenlő, akkor ma valóban demokrácia vagyunk.

Mohón olvasunk is. És nem a szórákozás és kábulat kedvéért, hanem az igazságért, és hogy szellemileg felvértezzük magunkat. A szorosabban vett „szép” irodalom a közérdeklődésben egyértelműen háttérbe szorult a kritikai-filozófiaihoz, az esszéhez képest. Jobban mondva: a kritikai és költői szféra összeolvadásának vagyunk tanúi, amelyet már romantikusaink elindítottak, és nagy lökést adott neki Nietzsche ismeretelméleti lírájának jelensége. Ez a folyamat elmosza a határt tudomány és művészet között, a gondolatot élményszerűen vérrel telíti, az alakot átszellemíti, és olyan könyvtípust eredményez, amely ma nálunk, ha nem tévedek, uralkodik, és amelyet „intellektuális regénynek” lehetne nevezni. Ilyen például Hermann Keyserling gróftól az EGY FILOZÓFUS ÚTINAPLÓJA, Ernst Bertram szép Nietzsche-könyve és a George-próféta, Gundolf monumentális GOETHÉ-je. Okvetlenül idetartozik, már csak irodalmi fénye és kultúraábrázolásainak intuitív-rapszodikus jellege miatt is, az ALKONY, amelynek hatása mind közül messze a legszenzációsabb volt, és amelynek persze még az a „történelmi pesszimizmushullám” is segítséggül jött, amely, Benedetto Croce szavával, ma átcsap Németország fölött.

Spengler tagadja, hogy pesszimista. Még kevésbé akarja, hogy optimistának nevezzék. Fatalista. De fatalizmus, amely ebben a mondatban összegezhető: „*A szükségyszerűséget kell akarnunk vagy semmit*”, nagyon távol van attól, hogy tragikus-heroikus vonásokat viseljen, olyan dionüszoszi jellege legyen, amelyben Nietzsche feloldotta pesszimizmus és optimizmus ellentétét. Inkább az olyan ádáz cáfolhatatlanság és jövőellenesség vonásait vi-

seli, amely tudományos könyörtelenséggel álcázta magát. Fatalizmusa nem amor fati. „Amor”-hoz van a legkevésbé köze – és éppen ez a taszító benne. Nem optimizmus vagy pesszimizmus a kérdés: lehet nagyon sötéten gondolkodni az ember sorsáról, aki talán örökre szenvedésre van ítélve vagy hivatva; lehet mélységes szkepszisbe burkolózni, ha a „boldogságról”, az állítólag egyszer majd beköszöntő „boldogságról” van szó – anélkül hogy a legcsekélyebb mértékben is élvezni tudnánk a spengleri fatalizmus tanár uras részvétlenségének ízét. A pesszimizmus nem a szeretet hiánya. Nem jelenti okvetlenül a békahideg-„tudományos” rendelkezést a fejlődésről és olyan imponderábilák ellenséges semmibevételét, mint az ember szelleme és akarata, mivel ezek talán mégiscsak hozzáteszik a fejlődéshez a maguk irracionális elemét, amely hozzáférhetetlen a számitó tudománynak. Márpedig ilyen elbizakodottság és az emberinek ilyen semmibevétele jellemzi a spengleri okoskodást. Volna legalább cinikus, mint az ördög! De nem, ő csak – fatalista. És az sem tesz neki jót, hogy Goethét, Schopenhauert és Nietzschét nevezik ki hiénaszerű prófétálása előfutáiraivá. Ezek emberek voltak. Ő ellenben csak a humanitás defetistája.

Olyanokhoz beszélek, akik olvasták A NYUGAT ALKONYÁ-t. Teszem ezt bizalommal ama világhír iránt, amelyet a mű, hála nagy-szerű tulajdonságainak, amelyeket senki sem vitat el tőle, kivívott magának. Tanítása, hogy minden eshetőségre számítva röviden összefoglaljam, a következő. A történelem „kultúráknak” nevezett egyéni fiziognómiájú és korlátozott élettartamú, vegetatív és struktúraszerű organizmusok életének menetéből áll. Eddig nyolc volt belőlük: az egyiptomi, az indiai, a babiloni, a kínai, az antik, az arab, a nyugati (ez a miénk) és Közép-Amerika maja népeinek kultúrája. Bár általános szerkezetüket és általános sorsukat tekintve „egyformák”, mégis szigorúan önmagukba zárt élőlények ezek a kultúrák, mindegyikük rendíthetetlenül kötődik a gondolkodás, szemlélet, érzés- és élményvilág rá jellemző stílus-törvényeihez, és kukkot se ért az egyik abból, amit a másik mond és gondol. Csak Spengler úr érti őket mindenestül, és tud mindegyik-

ről úgy mesélni és dalolni, hogy öröm nézni. Egyébiránt, mint mondtam, mélységes értetlenség uralkodik. Nevetséges dolog az élet összefüggéséről, végső szellemi egységről, olyan emberiségről beszélni, amely Novalis szerint planétánk magasabb értelme, a csillag, amely ezt a láncszemet összekapcsolja a fenti világgal, a szem, amelyet az égre emelünk. Fölösleges emlékeztetni arra, hogy a szeretetnek egyetlen olyan műve, mint Mahler DAL A FÖLDRŐL-je, amely a régi kínai lírát a legfejlettebb nyugati zeneművészettel olvasztja szerves emberi egységbe, halomra dönti az elméleteket, melyek szerint a kultúrák radikálisan idegenek egymástól. Mivel nincs emberiség, Spengler szerint nincsen matematika, festészet, fizika sem, hanem csak matematikák, festészetek és fizikák vannak, annyi, ahány kultúra, és ezek alapvető lényegükben különböző dolgok, a babiloni nyelv-zavarhoz hasonlóan; megint csak Spengler úr van azzal az intuícióval megáldva, hogy valamennyit megértse. Minden egyes kultúra, mondja, az egyes ember életkorain megy végig. Anyai tájból megszületvén kivirágzik, megéri, elhervad és elhal. Akkor hal el, miután jellegzetesen kiélte magát, kimerítette lényegének összes pittoreszk kifejezési lehetőségét, úgymint: nemzeteket, vallásokat, irodalmakat, művészeteket, tudományokat és államformákat. Minden kultúra aggkorát, amely a semmibe, a történelemnélküliség hullamerevségébe való átmenetet képviseli, „civilizációnak” nevezzük. Mivel egy-egy kultúra öregkori stádiuma az összes többinél kimutatható, ezért először is egy új és mulatságos fogalom adódik, az „egyidejűség”; másodsor pedig a tudós számára asztronómiai bizonyossága annak, hogy mi következik. Hogy például mi vár a mi saját kultúránkra, a nyugatira, amely a XIX. század elején lépett aggkori stádiumába, és amelynek közvetlen jövője a római katonacsászárok évszázadával lesz „egyidejű”, az *bizonyos*. Asztronómiai-biológiai-morfológiai bizonyosság. Hátborzongató bizonyosság. És ha van valami, ami még hátborzongatóbb, mint a sors, akkor az az ember, aki ezt a sorsot viseli, anélkül hogy egyetlen tagját meg bírná mozdítani.

Ova int bennünket ettől a vastudós. A szükségszerűt kell akarnunk vagy semmit,

mondja – és nem veszi észre, hogy ez egyáltalán nem alternatíva, és hogy az ember, ha csak azt akarja, amit a könyörtelen tudomány szükségszerűnek mond ki, egyszerűen megszűnik akarni – ami pedig nem éppen emberi dolog. És mi a szükségszerű? A Nyugat alkotója, hanyatlása, ez a rémplakát – nem éppen hanyatlás *sans phrase*, nem fizikai értelemben az, habár sok fizikai értelmű hanyatlással is fog járni, hanem a Nyugat hanyatlása mint kultúra. Elvégre Kína is létezik még, sok millió kínai él, de a kínai kultúra halott. Ugyanez a helyzet Egyiptom kultúrájával, amelyet a római kor óta már nem egyiptomiak laknak, egy nemzet, egy kultúrnép, hanem fellahok. A fellahság Spengler szerint mindenemű népelet végső állapota. Egy nép, ha kiélte a kultúráját, a fellahság állapotába kerül, és ugyanúgy nincs többé történelme, ahogy ősnép korában sem volt. Ezt az állapotot egy szellemi-politikai-gazdasági eszköz hozza létre, a civilizáció, a város szelleme: mert kialakul a negyedik rend fogalma, a tömeg, és a tömeg, amely már nem nép, a világvárosok nomádsága, ez a formátlanság, a vég, a semmi. Mint minden kultúrában, a nyugatban is formátlán, hagyomány nélküli erők (Napóleon) fellépése esik egybe a civilizáció kezdetével. A napóleonizmus azonban cezarizmusba megy át, a parlamenti demokrácia egyes hatalmasságok és fajemberek, Cecil Rhodes típusú gazdasági konkvisztádorok diktatúrájába. A cezarizmus fejlődési fokozata minden hanyatló kultúrában kimutatható, és jó két évszázadig tart. A kínaiaknál úgy nevezik: „*a harcoló államok kora*”. Ez a miénk most. A XX. század kezdetével a magán hatalmi politika váltotta fel a parlamenti pártpolitikát, amelyet mégiscsak absztrakt eszmék határoztak meg. A személyes hatalom, a nagy egyén uralkodik enervált fellah-tömegeken, amelyekkel mint vágómarhával bánik. Egy Caesar visszatérhet és vissza is fog térni, de egy Goethe soha többé, és bágyadt romantika volna ma kicsit is komoly figyelmet fordítani még kulturális, művészeti kérdésekre, a költészet és a műveltség dolgaira. A fellah-népek ilyesmivel nem törődnek. Irodalmi életünk például semmi egyebet nem jelent, mint az intellektuálisan agyoncivilizált nagyvárosi művészet és az idillikus-elmaradott tájművészet teljesen közömbös harcát. Aki ért a sors

nyelvén, az hagyja a fenébe az efféle jelentéktelenségeket, és inkább ahhoz igazodjék, aminek egyedül van jövője, a gépiességhez, a technikához, a gazdasághoz és esetleg még a politikához. Nevetségesek a jóakaratók és akik azzal hizelegnek maguknak, hogy jóság, szellem és a méltó emberi rend akarása *szintén* a sors részei, és a világ menetére talán korrigáló befolyással lehetnek. Ami jön, elkerülhetetlen: a cézárak kolosszális harcai a hatalomért és a zsákmányért, vérezőn, ami pedig a fellah-népeket illeti: tús és hallgatás. Az állati, a kozmikus-történelmietlen szintre visszasüllyedt ember parasztként él az anyaröghöz kötve, vagy eltompulva vegetál az egykori világvárosok romjai között. Narkotikumnak szegény lelke az úgynevezett „második vallásosságot” állítja elő, a kultúrával telt, teremtő első vallásosság szurrogátumaként, amely tehetetlenségében csak arra képes, hogy segítse megadóan elviselni a szenvedését.

Emez örvendetes távlat hirdetője sajátosan ingerlő jelenség. Hideg-tudományos, érzelemmentes, vaskövetkezetesen determinista elmélete, amely minden emberi pártosodás fölébe emelkedik, és szintiszta tudásnak látszik, mégis akaratot, világnézetet, rokonszenvet és ellenszenvet nyilvánít ki; alapjában véve nem érzelemmentes, mert titokban konzervatív. Ilyen elméletet nem állít föl az ember, nem rendezi el így a dolgokat, nem azonosítja ily módon a történelmet a kultúrával, nem állítja szembe ilyen élesen a formát a szellemmel, ha nem konzervatív, ha a szíve mélyén nem igenli a formát és a kultúrát, és nem veti meg a civilizatórikus bomlást. A spengleri eset mármost azért bonyolult és perverz, vagy látszik annak, mert e titkos szívbeli konzervativizmusa ellenére emberünk nem a kultúrát igenli, nem a „megmaradásért” küzd, nemcsak pedagógiai célból fenyegetőzik halállal és rothadással, hogy azt feltartóztassa, hanem a „civilizációt” igenli, fatalista dühvel fogadja be akaratába, örökre neki ad gúnyosan igazat a kultúrával szemben, mert övé a jövő, és aminek köze van bármi kultúrához, attól elvitatja az életesélyt. Mintha csak azt várná el magától ez a hideghősies gondolkodó, hogy ilyen kegyetlenül legyőzze és megtagadja magát. Mintha csak egy titkos konzervatív, a kultúremler torz

módon áldását adná a civilizációra; ámde ez csak a látszat látszata, kettős ugratás, ugyanis tényleg áldását adja rá – nemcsak a szavaival, amelyeknek látszólag ellentmond a lénye, hanem bizony a lényével is!

Amit tagad, azáltal, hogy megjövendöli: azt ábrázolja, azzal azonos ő maga, és ez a – civilizáció. Minden, ami hozzátartozik, ami összetevője: intellektualizmus, racionalizmus, relativizmus, a kauzalitás, „természeti törvény” kultusza – azzal van átitatva, abból áll az elmélete, és ólmos történelmi materializmusához képest Marxé csak idealista égi kékség. Spengler elmélete merő XIX. század, teljességgel *vieux jeux*, izig-vérig *bourgeois*; és azáltal, hogy a „civilizáció” ördögét mint az eljövendőt apokaliptikusan a falra festi, ő maga válik annak végakkordjává és halotti énekévé.

Szerzője Goethétől kölcsönzi a morfológia fogalmát; de keze közt ez az eszme azzá válik, amivé Darwin kezében a fejlődés szintén goethei eszméje vált. Nietzsche-től tanult írni, tőle leste el a végzetes hangsúlyokat; de ennek a valóban szigorú és szerető szellemnek, kimondhatatlan új dolgok beiktatójának a lénye halvány nyomot sem hagyott az ő szeretetlen és hamis szigorúságán. Szellemellenes – nem a kultúra, hanem a materialista civilizáció értelmében, amelynek birodalma a tegnap és nem a holnap. Igazi fia ennek, utolsó tehetsége, és közben pesszimista könyörtelenséggel úgy jövendöli meg, hogy értésünkre adja, ő titokban konzervatív kultúremler.

Egyszóval *sznob* – és annak bizonyul a természethez, a természeti törvényhez való vonzódásával is, azzal, hogy gúnyt űz a szellemből. „*Nem lehetséges-e, hogy a természet megmáshatatlant törvényei tévedések, teljességgel természetellenesek?*”, kérdezi Novalis. „*Minden törvények szerint történik, és semmi sem történik törvények szerint. Egy törvény egyszerű, könnyen átlátható viszony. Kényelmességből keressük a törvényeket.*” Tudományos kényelmességből és ellentmondást nem tűrő, apodiktikus szeretetlenségből, igenis! És abból a tetszelgésből is, amely árulásra áhítozva, fölényesen a természet mellett foglal állást a szellem és az ember ellenében, a természet nevében öntelt könyörtelenségeket mond az embernek, és közben ah, de csodásan acélosnak és előkelőnek véli magát. Az előkelőség problémáját, amely

kétségkívül benne foglaltatik természet és szellem ellentétében, nem oldja meg az efféle dezertörködés, és ahhoz, hogy a természetet képviselhesse valaki a szellem ellenében, mint Spengler teszi, a természet igazi nemeségéből valónak kellene lenni, mint Goethe, aki azt a szellem nemesével, Schillerrel szemben képviselte – különben az lesz az emberből, aminek az ALKONY tehetséges szerzőjét az imént minősítettem, tudniillik sznob, és ama nagyszámú modern figura közé keveredik, akik kellemetlen módon olyasvalamit tanítanak, ami nem rájuk tartozik.

1924

Thomas Mann
(Györffy Miklós fordítása)

(Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya I–II*
Fordította Csejtei Dezső, Juhász Anikó,
Simon Ferenc
Európa, 1994. 674+804 oldal, 2700 Ft)

SZOCIOLINGVISZTIKA A HÁBORÚ ELŐTT ÉS ALATT

Ranko Bugarski: *Jezik kod mira do rata*
(*A nyelv a békétől a háborúig*)
Beogradski Krug, Belgrád, 1994

Ha valami más volna munkájának tárgya, voltaképpen nyugodtan fogalmazhatnánk így: öröm, hogy egy ilyen remek munkát tartunk a kezünkben. Ám ez fölöttébb furcsán hangzana, majdhogynem úgy, mintha abbéli meglegedésünknek adnánk hangot: nem baj, hogy voltak totalitarizmusok, hiszen nélkülük nem születhetett volna meg a témáról egy olyan jó könyv, mint Hannah Arendté. A gondolatmenet torz, de megfontolandó. Mert miközben a posztmodern teoretikusok java úgy látja, hogy ma már mintegy az ember lényegéhez tartozik az utóbbi évszázadok során felgyülemlett hatalmas tudományos jellegű ismeretanyag, azt is be kellene látnunk, hogy nemigen tudunk mit kezdeni ezzel a grandiózus tudáskészlettel. Tudásunk a